

ARBETSKRAFTENS MOBILISERING

Av redaktör HARALD WIGFORSS, Stockholm

NÄR detta skrives kan man icke veta, vilken Sveriges ställning kommer att vara när det läses. Både den som är fast övertygad om att läget kräver snar handling och den som hoppas på att prövningen skall bli ytterligare uppskjuten borde dock kunna enas om att varje åtgärd, som medför en intensifiering av våra försvarsförberedelser, även ger ett tillskott av välbehövlig trygghet, i vilken situation vi än befinna oss. Och i den stund då det åter gäller livet och friheten i Norden borde det icke vara svårt att hitta tillbaka till de principer och ideal för det fosterländska arbetet, som den nordiska traditionen själv anvisar. Det gamla svenska samhället vann sin styrka genom den vilja till gemensamma insatser, som konungarna skapade hos folket. Under Sveriges stormaktstid råddes också medborgarna att skicka sig så, »att ingen drager sig undan utan alle göra ett».

Man kunde icke finna någon formel, som bättre täcker de krav, vilka ställas på en beredskap inför det totala kriget. Det förslår ej med att den svenske soldaten gör sin plikt, på sjön, i luften och vid den Nordens gräns, där »vägen försvinner i vildmark». Det räcker icke med att luftvärnskanoner och bevakningspunkter bemannas. Varje man och kvinna måste vara beredd att göra sin insats på den post, militär eller civil, där denna insats bäst behövs. Först då når Sverige, med de resurser som stå det till buds, sin *totala* slagkraft.

Detta är i det väsentliga en fråga om det mest effektiva utnyttjandet av nationens samlade arbetskraft — ett problem av aktualitet för krigsmakten likaväl som för näringslivet.

Man har under den tid, förstärkt försvarsberedskap varit anbefalld, hört klagomål över att principen »*rätt man på rätt post*»

icke skulle ha förverkligats för de inkallade värnpliktigas del. Den bekanta framstöt, som viss tid efter krigsutbrottet gjordes av Teknologföreningen, avsåg också att fästa uppmärksamheten på denna fråga; militären borde över huvud, menade man, taga det tekniska kunnandet mera i bruk än hittills. I detta sammanhang spårades ett allmänt missnöje över att arbetslösa bensinför-säljare endast fingo enrollera sig i ledighetskommittén, medan män med mycket att göra i det civila, och ofta högt kvalificerade, sattes att vakta ett järnvägsspår. Sedermera ha visserligen de civila myndigheterna skruvat ned sina anspråk på militär be-vakningspersonal, och arméchefen har utarbetat ett förslag, som avser att underlätta inkallandet av arbetslösa till den förstärkta försvarsberedskapen; men problemets kärna har därmed icke nåtts.

Det säger sig eljest självt, att det i en modern krigsmakt, med dess ofta långt drivna specialisering, måste vara angeläget att så mycket som möjligt utnyttja den värnpliktiges egen tidigare utbildning, hans särskilda fallenhet och eventuella kunskaper. Blott ett förbehåll måste här omedelbart göras. Man får icke för-ledas att tro, att var och en som kan eller vet något särskilt skulle vara berättigad att bli annat än exempelvis vanlig infanterist. Det vore ett farligt misstag, bottnande i en fullkomlig missuppfattning om fotfolkets betydelse i en modern här. Infanteriet förblir huvudvapnet. Att först filtrera, skumma och separera bort (Gyllenkrok) alla dugliga pojkar och sedan låta den enfaldiga resten utgöra gevärsinfanteriet skulle vara föga väl-betänkt.

Redan nu tages givetvis hänsyn till de värnpliktigas egna för-utsättningar, då utbildning och placering sker. Tjänstgöringen är i många hänseenden rikt differentierad. En fullt ändamåls-enlig uttagning kan dock endast erhållas, om den militära bok-föringen fungerar oklanderligt. För att kunna ge varje karl lämplig utbildning och rätt plats måste militären något så när lära känna honom (vid inskrivningen) och sedermera kunna följa honom på hans eventuella flyttning inom landet. Det är detta som faktiskt ställer sig ganska svårt hos oss. Anledningen här-till är inte minst att söka i det nuvarande systemet för folk-bokföringen, vars påtagliga brister även ofördelaktigt påverka den militära redovisningen.

Redan en sådan företeelse som att i »bok över obefintliga» upp-tagna unga män stundom ej inställa sig för inskrivning och för-

gäves sökas av polisen, varigenom de undgå militärtjänstgöring, är ju anmärkningsvärd i ett modernt samhälle. Den värnpliktiges kyrkobokföringsort är avgörande för hans tillhörighet till truppförband, men då det ingalunda är säkert, bl. a. med hänsyn till den redan nämnda specialiseringen, att i en viss landsända befintliga truppslags och truppförbands behov motsvaras av tillgången på värnpliktiga där, måste stundom en rätt betydande överflyttning ske från andra områden. Överhuvud taget är det av stor vikt för de militära instanserna att så noggrant som möjligt känna befolkningsläget i respektive områden. Det är av samma skäl nödvändigt att kunna erhålla aktuella adress- och yrkesuppgifter. På dessa punkter klickar icke sällan den nuvarande kyrkobokföringen. Och mönstringen, komplementet till de av kyrkobokföringen lämnade uppgifterna, bygger på de värnpliktigas självverksamhet och är ej effektiv. För att kunna modernisera och rationalisera den militära bokföringen kräves därför icke minst en omläggning av den civila. Härom avgavs för något år sedan ett till sina grundtankar säkerligen beaktansvärt förslag av de s. k. uppördssakkunniga.

En militär expert skulle måhända här tillfoga ett och annat även rörande vårt inskrivningsförfarande, liksom rörande de rent tekniska metoderna för själva rullföringen. Säkert är att man på militärt håll har sin uppmärksamhet riktad på saken. Vad även lekmannen kan förstå är, att det måste betecknas som ett viktigt försvarsintresse, att sådana reformer på den civila och militära bokföringens område icke fördröjas, genom vilka det kan bli möjligt att erhålla en bättre överblick över de värnpliktiga och ett fullt rationellt utnyttjande av folkmaterialet i dess olika skiftningar.

Det är också karakteristiskt, att om en folkbokföringsreform genomförts, det icke skulle ha erbjudit några svårigheter att snabbt upprätta ett tillförlitligt anställnings- och yrkesregister. Ett sådant erfordras för att tjänstepliktslagen, varom en proposition nu omsider avgivits, skall kunna effektivt tillämpas. Den fråga som härmed beröres — *arbetskraftens tillvaratagande och fördelning i krigstid* — är av så stor räckvidd och så mångsidigt innehåll, att den icke kan avfärdas blott med en hänvisning till det formella lagbeslutet. Här gäller det i sanning att åväga-

bringa den organisation av nationens alla krafter, med vilken det totala kriget skall kunna mötas.

Inför offentligheten blev denna fråga första gången mera sakkunnigt behandlad i en högermotion till 1939 års riksdag. Vid mobilisering, så hette det i motionen, ryckes en stor del av den manliga arbetskraften bort från sin fredstida sysselsättning och kallas under fanorna. »Verksamheten i hemorten får dock därför icke minskas. Även om så kan och måste ske inom vissa företag och yrkesgrenar, är det i stället andra som tvingas arbeta med ökad intensitet. Härtill kommer det civila luftskyddets krav på personal. En genomgripande omplacering av arbetskraften blir följd. Får denna ske på måfå och oreglerad blir det lätt farliga luckor i samhällsmaskineriet. Det är av utomordentlig vikt, att rätt person kommer på rätt plats och att alla krafter koncentreras och tillvaratagas till sådana arbeten, som ha betydelse för krigets förande och nationens liv under krigstillståndet.»

Enligt nuvarande bestämmelser tillgodoses industriens, kommunikationernas och administrationens behov av personal genom att vissa värnpliktiga vid mobilisering erhålla s. k. uppskov med sin militärtjänstgöring samt genom undantagsbestämmelser i luftskyddets förfoganderättslag. Men det säger sig ju självt, att uppskovsförfarandet omöjligen kan tillämpas i så stor utsträckning, att hela frågan om arbetskraftens fördelning i en krigssituation därmed löses. Nationens vapenföra män skola sköta den aktiva krigföringen — deras plats är vid fronten. Tapperhet och mannakraft utkrävas i övermått av en liten nation, som sannerligen inte har råd att låta sin värnpliktshär och dess befälskadrer decimeras av annat än ofrånkomlig manspillan i striden. Å andra sidan måste ovillkorligen de livsviktiga civila behoven tillgodoses. Man behöver endast tänka på jordbruket, med dess redan under fred stora svårigheter att få arbetskraft, för att förstå att hjälpen här icke kan ligga i »uppskov» för lantbrukare och lantarbetare — då dessa icke kunna ersättas vid fronten, måste de kunna ersättas hemma på fältet. En sådan ersättning kommer att i ett stort antal fall ställa sig mycket besvärlig. Man bör kunna komma åtminstone ett stycke på väg genom att för tillfället i fråga suspendera lantarbetstidslagen för att på så sätt låta den i jordbruket kvarstannande arbetskraften genom ökad arbetsprestation bidra till ersättningen av den för-

lorade. Men förslår gör ju detta icke. Överhuvud taget blir det naturligtvis nödvändigt att organisera en överföring av arbetskraft från andra områden till jordbruket — därvid även vissa evakuerade böra kunna utnyttjas — så att krigsårens skördar kunna bärgas i ladorna och jordbrukets produktion upprätthållas. Det torde sedan närmast bli jordbrukarorganisationernas sak att gripa in kollektivt vid administration och översyn i de fall, där själva den ledande handen ryckts bort.

Frågan om att förse jordbruket med arbetskraft i krigstid är så stor, så allvarligt betydelsefull, att intet får lämnas åt slumpen och improvisationen; den jordbruksarbetande manliga befolkningen utgör en övervägande del av de värnpliktiga. Samma problem, fast icke av lika omfattande och svårlöst natur, möter även på andra områden av näringslivet. De många uppskovsansökningarna kunna säkerligen upplysa om fall, då företag av obestriddigt betydelsefull verksamhet i krigstid genom inkallelser och mobilisering få sin arbetskraft starkt minskad och kanske t. o. m. härigenom helt lamslås. Man får icke heller glömma de många offentliga tjänster, som måste hållas besatta om allt skall gå i lås. Särskilt viktigt är att det finns kvalificerade krafter i beredskap för de poster, som oundgängligen kräva dylik arbetskraft.

Hela denna fråga kan icke lösas enbart genom att tjänsteplikt påbjudes. Man måste icke blott kunna tvinga människor att utföra ett visst arbete, man måste också veta, var det går att få tag på personer, som överhuvud *kunna* utföra detta arbete, och som icke äro upptagna av andra, lika viktiga sysslor. Man kan med ganska stor visshet förutsäga, att en sådan väldig omfördelning av arbetskraften, som landets indragande i kriget nödvändiggör, skulle överstiga den statliga administrationens förmåga, därest icke vissa väsentliga förberedelser i tid vidtagits. Svårigheterna ha icke förbisetts av den kommitté, vilken utarbetat förslaget till lag om tjänsteplikt. Kommittén har sökt dra upp konturerna till en arbetsmarknadsreglering, byggd på principen att tvång skulle tillgripas endast i sista hand, sedan möjligheterna att på frivillighetens väg smidigt sörja för omflytningen uttömts. Man har tänkt sig, att de första svårigheterna på arbetsmarknaden skulle mötas genom en effektiviserad arbetsförmedling och tjänsteplikten gradvis påbjudas, först då denna åtgärd ej längre visade sig tillräcklig. Arbetsgivare skulle kunna

förbjudas att anställa arbetstagare »annorledes än enligt anvisning av offentlig arbetsförmedling eller eljest med dess medgivande». Då det bleve fråga om att gå längre skulle tjänstepliktiga uttagas i följande ordning: a) de som frivilligt anmäla sig till uttagning; b) de som genom tjänstepliktens fullgörande uppenbarligen icke komma att vidkännas minskning i arbetsinkomst; samt c) övriga tjänstepliktiga.

Den tanke som ligger bakom detta förslag är säkerligen riktig. Arbetsförmedlingen har redan visat, att den så länge allmän mobilisering icke anbefallts har stora förutsättningar att leda arbetsmarknadens anpassning genom normala metoder. Månatligen uppsamlas också numera rapporter från företagarvärlden över behovet av arbetskraft, rapporter som sedermera bearbetas i socialstyrelsen. Men det vore för mycket begärt, att arbetsförmedlingen också utan vidare skulle lyckas bemästra de växande svårigheterna under en mobilisering, då efterhand ett stort behov av arbetskraft måste komma att göra sig gällande på flera livsviktiga områden. Härför kräves framför allt en i förväg vidtagen registrering av de medborgare, som i händelse av krig skulle vara lämpliga och eventuellt villiga att gripa in i den ena eller andra sysslan. Det är fråga om en civil mobilisering. Men för att kunna utföra denna måste man naturligtvis veta, vilka som skola »inkallas». Som ett andra led följer utbildning i de fall, där registreringen visar att kompetenta ersättare saknas.

Först med stöd av ett tjänstepliktsregister kan tjänsteplikten sålunda effektivt användas. Om en folkbokföringsreform hade genomförts, skulle det ha varit en lätt sak att fälla ut det register — ordnat efter yrke, företag och kön — som skulle ha kunnat ligga till grund för arbetsmarknadsregleringen. Nu måste ett sådant register improviseras inom krisförvaltningen. Men det är uppenbart, att denna registrering måste kompletteras med ett planmässigt insamlande av uppgifter — något av en folkräkning för civila beredskapssysslor. Det är först härigenom som man kan få en god överblick över olika medborgares villighet att gripa in på poster, till vilka de skulle duga, d. v. s. över omfattningen av den kategori — »frivilliga» — som förutsättes först skola beröras av en uttagning enligt tjänstepliktslagen. Det är också först härigenom, som tjänstepliktsregistret får ett levande innehåll och kan möjliggöra en på en gång smidig och effektiv uttagning. De sakkunniga rörande tjänsteplikten ha utgått från

att tvång borde tillgripas, först sedan frivilligheten försökts. Det vore ännu riktigare att säga, att om icke frivilligheten först utnyttjats, skulle man vid en tvångsreglering stå inför en så svår uppgift, att man kanske toge sig vatten över huvudet.

Ett sådant registreringsarbete skulle även ge ett praktiskt utlopp åt den vilja att var och en på sitt håll hjälpa till, som den svenska allmänheten tidigare icke i nämnvärd grad lagt i dagen men som nu, under hotet om riksnöd och ofärd, allt starkare börjar göra sig gällande. Hur många finnas icke, som — då deras ansvarskänsla blivit väckt — skulle vara självskrivna vid en sådan registrering! De svenska kvinnorna ha redan föregått med ett lofvärt och säkerligen i många stycken lärorikt exempel genom den registrering, som verkstälts av kvinnornas beredskapskommitté. De ha härigenom faktiskt skaffat sig ett försprång, som det borde vara en hederssak för alla icke värnpliktiga män att snarast inhämta. Det återstår att nu främst kartlägga förhållandena på tre andra fronter: pensionstagarna, ungdomen och sådana grupper, vilka under krig med säkerhet icke komma att utföra sitt vanliga arbete (t. ex. icke krigstjänstskyldiga lärare vid evakuerade skolor). Här väntar ett rikt arbetsfält. Endast gruppen pensionstagare eller f. d. yrkesutövare torde utgöra en icke ringa del av hela antalet yrkesutövare, och även om många av dem kunna direkt vända sig till något särskilt företag eller verk, där de tidigare arbetat, återstå säkerligen många, för vilkas utnyttjande en registrering enligt redan nämnda riktlinjer vore den bästa lösningen. Men även en annan huvuduppgift måste utföras: kartläggningen av de *behov* av arbetskraft, som kunna väntas uppstå.

Vad som nu främst är av vikt är, att man för detta registreringsarbete får en auktoritativ men ändå smidig organisation, som skulle kunna naturligt knyta an till tillgängliga statistiska uppgifter, koordinera sitt arbete med den kvinnliga beredskapskommitténs verksamhet och med de fackliga organisationernas samt på ett effektivt sätt vädja till allmänhetens vilja att var och en göra sitt för rikets värnande och folkets försörjning. Denna organisation måste också kunna ge allmänheten uppgifter om vilka sysslor, som tarva ersättare, för att på så sätt verkligen bli effektiv som frågebyrå och som uppsamlingsplats för intresset. Det förefaller som om en sådan organisation skulle kunna skapas i och knytas till den offentliga arbetsförmed-

lingen, där sakkunnigt folk skulle med sig kunna adjungera utomstående intresserade lekmän. Visserligen förutsättes i lagen inrättandet av särskilda myndigheter för administrationen av tjänsteplikten, men möjligen är det olämpligt och onödigt att tillsätta dessa organ, innan själva lagen skall bringas i tillämpning. Ingenting hindrar emellertid, att den kommitté, som utarbetat tjänstepliktslagen, får i uppdrag att göra upp riktlinjerna för registreringsarbetet och dess organisation. Om den goda viljan finns, behöver det ej dröja länge förrän dessa förberedelser äro avslutade och uppgiftsinsamlandet kan börja.

Ingen kan bestrida — hur mycket det än går emot det ytterlighetspräglade svenska frihetsbegreppet — att krigsläget ställer hittills oanade krav i fråga om disciplin hos medborgarna och precision i samhällsmaskineriet. När andra ordna med »Wehrwirtschaft», måste vi göra detsamma. Detta gäller också beträffande dispositionen av människomaterialet. Den berömda svenska organisationsförmågan har här en stor uppgift att lösa. Den spontana och frivilliga solidaritet, som folkstyrda stater bruka vara stolta över, är en utmärkt sak, men om den icke organiseras, blir dess slagkraft i en kritisk tid ändock underlägsen den diktaturmässigt styrda urverksstatens. En engelsk historiker anmärkte en gång om Roms organisatoriska verksamhet i ett England, där religionens kraft starkt avtagit: »en fast organisation kan överleva perioder av ligkiltighet». Är det icke nu på tiden för oss att inse, att nöden måste tvinga fram *både* andan och organisationen?